

ЗМІСТ СКЛАДОВИХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СЛІДЧОГО ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Цільмак О. М.

У статті автором надано визначення дефініції “соціально-психологічна компетентність” слідчого органів досудового розслідування Національної поліції України. Виокремлено складові, що детермінують соціально-психологічну компетентність слідчого (знання, уміння, навички, звички, професійно важливі якості, професійно важливі здібності, мотивація та світогляд). Розкрито зміст загальних та спеціальних знань, умінь та професійно важливих здібностей; змістовну сутність навичок, звички, мотивації та світогляду. Класифіковано групи професійно важливих якостей та здібностей, доповнено класифікацію різновидів навичок.

Підкреслено, що запропонований конкретний зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України надасть суттєву допомогу вищим навчальним закладам, в яких відбувається підготовка фахівців для підрозділів слідства, у тому що саме він сприятиме; по-перше, визначенню переліку навчальних дисциплін соціально-психологічного напрямку; по-друге, вибору найбільш ефективних форм навчання задля забезпечення процесу розвитку та формування професійно важливих знань, умінь, навичок, звичок, якостей, здібностей, мотивів та світогляду.

Ключові слова: соціально-психологічна компетентність, слідчий, Національна поліція, досудове розслідування, складові, знання, уміння, навички, звички, професійно важливі якості, професійно важливі здібності, мотивація та світогляд

В статье автором дано определение дефиниции “социально-психологическая компетентность” следователя органов досудебного расследования Национальной полиции, выделены ее составляющие, которые ее детерминируют (знания, умения, навыки, привычки, профессионально важные качества, профессионально важные способности, мотивация и мировоззрение) и раскрыто их содержание.

Подчеркнуто, что предложенное конкретное содержание составляющих социально-психологической компетентности следователей органов досудебного расследования Национальной полиции Украины окажет помощь высшим учебным заведениям, в которых происходит подготовка специалистов для подразделений следствия, а именно будет способствовать, во-первых, определению перечня учебных дисциплин социально-психологического направления; во-вторых, выбору наиболее эффективных форм обучения для обеспечения процесса развития и формирования профессионально важных знаний, умений, навыков, привычек, качеств, способностей, мотивов и мировоззрения.

Ключевые слова: социально-психологическая компетентность, следователь, Национальная полиция, досудебное расследование, составляющие, знания, умения, навыки, привычки, профессионально важные качества, профессионально важные способности, мотивация и мировоззрение

There was emphasized in this article that investigative agencies of the National Police of Ukraine are as never in need of a highly qualified competitive and competent investigators. There are many types of competencies, among which the social psychological competency has significant meaning.

The author proposed her own definition of investigators “social-psychological competence” of the National Police of Ukraine pre-trial investigative agencies, under which she considered it was necessary to understand the investigator’s psychologically, skillfully, rationally, productively and effectively ability to create and realize social cooperation during his functions execution.

There were separated the components that determine investigator’s social-psychological cooperation (knowledge’s, skills, abilities, professionally important qualities, motivation, word outlook).

There were also disclosed the content of general and special knowledge’s, skills and professionally important abilities, pithy essence of skills, habits motivation and word outlook. The groups of professionally important qualities and abilities were classified and the skills variety classification was also complemented in this article.

It was emphasized that proposed content of the investigators social-psychological competency components of the National Police of Ukraine pre-trial investigative agencies provides: for the first hand, the higher institutions determination with the list of subjects of social psychological direction, for the investigator’s departments specialists education; for the other hand, the choice of the most effective forms of studying for providing the process of development and formation professionally important knowledge’s, skills, abilities, qualities, motives and word outlook.

The author also mentioned that the perspectives of further searches in present scientific direction is the determination the components content such competencies as: tactic-specific, strategy-tactic, methodical, political, role, conflictological, religious, pedagogical, autopsycological, generally culture and others, that are interrelated with social psychological competency.

Key words: social-psychological competence, investigator, National police, pre-trial investigation, components, knowledge’s, abilities, skills, habits, professionally important qualities, professionally important skills, motivation and word outlook.

Постановка проблеми. Сучасна українська багаторівнева освіта поступово переходить на компетентно-зорієнтований підхід, тобто на розвиток та формування у осіб, що навчаються, певних професійно важливих різновидів компетентностей, які дозволять їм бути висококваліфікованими та конкурентоспроможними фахівцями.

Органи досудового розслідування Національної поліції України, як ніколи потребують у висококваліфікованих, конкурентоспроможних та компетентних слідчих. Й

тому, вищі навчальні заклади системи МВС України взяли курс на запровадження у навчально-виховний процес компетентісно-зорієнтованого підходу.

Слідчі слідчих підрозділів органів досудового розслідування Національної поліції України більшість відсотків робочого часу перебувають у тісній соціальній взаємодії (зі сторонами кримінального провадження, зі суб'єктами досудового розслідування, представниками підприємств, відомств, організацій; спеціалістами у певній галузі, експертами, представниками персоналу органу пробації, перекладачами та ін.). Й тому, ми вважаємо, що у слідчих повинен бути розвинутий високий рівень соціально-психологічної компетентності. Так як, саме зазначений різновид компетентності є досить важливим для раціонального, продуктивного та ефективного процесу забезпечення професійної соціальної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досить багато вчених присвятили свої дисертації проблемі компетентності (В.В. Баркасі, О.М. Білик, Н.Ф. Босак, Н.М. Веніг, І.А. Воробйова, Л.П. Голованчук, Ю.В. Головач, Н.Б. Завіниченко, Л.Г. Карпова, С.В. Козак, О.О. Коломінова, О.Б. Мамчич, О.І. Мармаза, Г.М. Марченко, А.Д. Онкович, О.А. Палій, О.П. Петрашук, О.І. Селіванова, С.І. Селівєрстов, В.М. Топалова, Л.І. Шевчук, І.П. Яшук, та ін.). Різновиди компетентностей працівників міліції (тепер - працівників Національної поліції України) у своїх дослідженнях розглядали О.М. Пасько, О.М. Скрябін та О.М. Цільмак.

Питання психологічної компетентності розглядалися у наукових працях: А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, Л.А. Петровської, М.І. Лукьянкової, О.В. Брушлинського, А.О. Бодальова, Дж. Равена, М. Аргайла, Ю. Мель, К. Рубіна, У. Пфінгстена, Р. Хінтча, О.М. Цільмак та ін. В рамках вузівської освіти питання формування та розвитку соціально-психологічної компетентності розглядали: Н.М. Кодінцева, С.Н. Краснокутська, І.В. Леднева, А.І. Рибакіна та ін. Однак, у наукових дослідженнях вчених не знайшов свого відображення зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції України. Й отже, це й буде метою та завданнями нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На нашу думку, під *соціально-психологічною компетентністю* слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України слід розуміти - здатність слідчого під час здійснення професійних функцій психологічно грамотно, раціонально, продуктивно та ефективно будувати та реалізовувати соціальну взаємодію.

На нашу думку, складовими, що детермінують соціально-психологічну компетентність слідчого органів досудового розслідування Національної поліції є: знання, уміння, навички, звички, професійно важливі якості, професійно важливі здібності, мотивація та світогляд. Вони є взаємозалежними та взаємообумовленими. Отже, розглянемо зміст зазначених складових.

Провідне місце серед складових, займають саме **знання**, так як завдяки їм розвиваються інші складові, що детермінують соціально-психологічну компетентність слідчого органів досудового розслідування Національної поліції.

Серед них слід виокремити загальні та спеціальні знання. До загальних - відносяться саме ті знання, які важливі не тільки для слідчого, але й для представників інших професій системи "людина-людина". До спеціаль-

них - відносяться вузько спрямовані специфічні знання які стосуються саме слідчої діяльності. Отже, спочатку розкриємо **зміст загальних знань**. Ми вважаємо, що слідчий повинен знати:

соціально-психологічні закономірності взаємозв'язку соціального і психологічного та взаємодії особистості та соціуму;

механізми та інститути соціалізації особи;

індивідуально-типологічні властивості особистості (темперамент, характер, здібності) та можливості впливу на їх розвиток;

рівні розвитку та форми прояву психіки людини;

сутність і специфіку психічного відображення дійсності;

зміст, психологічні механізми та умови розвитку свідомості та самосвідомості людини;

психологічні особливості психічних пізнавальних процесів, властивостей та станів;

основні характеристики та умови розвитку когнітивної, регулятивної афективної сфер особистості;

характеристику неусвідомлюваних психічних явищ;

емоційний, когнітивний, поведінковий аспекти міжособистісних відносин;

систему соціальних та індивідуальних значень (ролі, норми, цінності, символи тощо);

психологічні особливості малої та великих груп, групової взаємодії та масових явищ;

соціально-психологічні механізми сприйняття людини людиною;

статус особистості в структурі міжособистісних відносин;

механізм соціальної регуляції поведінки особистості;

мотиви соціальної поведінки;

моделі просоціальної мотивації;

міжособистісні ролі в групі;

різноманітні знакові системи у комунікативному процесі;

види та функції комунікацій;

інтерактивну та перцептивну сторони спілкування;

методи та прийоми психологічного впливу на особу;

механізми психологічного впливу в процесі спілкування;

причини виникнення бар'єрів непорозуміння та шляхи їх подолання;

інформаційно-комунікативні аспекти спілкування та ін.

Щодо, **змісту спеціальних знань**, то слідчий повинен знати: психологічні особливості гласних та негласних слідчих (розшукових) дій;

психологічні закономірності злочинного явища;

психологічний механізм правомірного впливу на свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого;

соціально-психологічні причини злочинної поведінки;

психологічні особливості насильницької та необережної злочинності;

типологію та психологічні особливості особистості злочинця (типологію вбивць; осіб, які вчиняють злочини проти статевої свободи та недоторканості особи; осіб, які вчиняють ненасильницькі злочини проти власності та ін.);

психологічні особливості кримінальної субкультури;

кримінальну стратифікацію та її значення в кримінальному світі;

психологічні особливості міжособистісних відносин в різних злочинних формуваннях;

механізми згуртування організованої злочинної групи і організованого злочинного співтовариства;

психологічні особливості кругової поруки в злочинній групі;

психологічні методи нейтралізації кругової поруки в боротьбі з груповою злочинністю;

психологічні особливості жертви, її міжособистісні зв'язки та стосунки зі злочинцем;

психологічні особливості неповнолітніх правопорушників та злочинних груп за участі неповнолітніх;

юридично значимі емоційні стани та ін.

Також, дуже важливе значення у системі складових посідають **уміння**, які дозволяють слідчому успішно виконувати професійні функції. Вони забезпечують осмисленість, раціональність, продуктивність та ефективність професійної діяльності. Серед них також слід виокремити загальні та спеціальні уміння. Отже, розкриємо **зміст загальних умінь**. Ми вважаємо, що слідчий повинен **уміти**:

володіти різноманітними методами та прийомами пошуку, обробки та використання соціально-психологічної інформації;

виділяти, аналізувати соціально-психологічні проблеми;

справляти позитивне перше враження;

долати бар'єри та труднощі під час комунікації;

знаходити ефективні та раціональні способи вирішення питань, що виникають в комунікативній сфері міжособистісних і міжгрупових взаємодій;

визначати сутність соціально-психологічних закономірностей спілкування і взаємодії людей;

розкривати механізм і типи соціальної взаємодії;

визначати особливості утворення малої та великої груп, механізми динаміки цих груп;

визначати чинники та динаміку групових процесів;

визначати способи взаємодії особистості та соціуму;

визначати способи управління індивідом і групою;

обирати ефективні, адекватні, правомірні форми та стратегії власної поведінки;

раціонально організовувати технологічний процес в міжособистісній взаємодії;

знаходити та використовувати ефективні технологічні особистісні й соціальні засоби;

враховувати й створювати психологічні умови для ефективного вирішення поставленого юридичного завдання;

підбирати адекватні та ефективні способи вирішення соціально-психологічних проблем;

знаходити ефективні шляхи виходу з різних складних та конфліктних ситуацій;

спостерігати, адекватно сприймати події і динаміку процесу спілкування;

задавати запитання;

аналізувати, узагальнювати та розуміти вчинки людей, хід події;

визначати психологічні особливості, форми та стратегії поведінки різних категорій осіб;

раціонально та доцільно використовувати особистісні ресурси;

ефективно регулювати власні емоційні стани;

актуалізувати приховані власні можливості та інших;

рефлексувати й оцінювати свої ресурси;

ефективно долати критичні ситуації та ін.

Щодо, **змісту спеціальних умінь**. Отже, слідчий повинен **вміти**:

визначати психологічні закономірності стосунків та поведінки людей в умовах права;

здійснювати психолого-правову оцінку організованої злочинної діяльності;

аналізувати психологічний зміст і структуру правопорушення;

прогнозувати та попереджувати можливі порушення правових норм;

приймати ефективні процесуальні рішення;

ефективно та правомірно здійснювати процесуальні дії;

використовувати психологічні технології ефективного спілкування та раціональної поведінки під час здійснення слідчих (розшукових) дій;

враховувати закономірності пізнавальних процесів учасників кримінального провадження у слідчій діяльності;

вибрати найефективнішу форму та стратегію поведінки під час досудового розслідування кримінальних правопорушень;

прогнозувати під час досудового розслідування кримінального провадження розвиток психологічно напруженої ситуації або подій;

запобігати суспільно небезпечним кримінальним проявам;

знаходити, адекватно оцінювати та пояснювати причини й мотиви поведінки сторін кримінального провадження, суб'єктів досудового розслідування та ін.;

надавати психолого-правову оцінку різновидам кримінальних правопорушень;

здійснювати морально-правову оцінку подій і впливів соціальної дійсності;

здійснювати цілеспрямований психологічний вплив на сторони кримінального провадження та суб'єктів досудового розслідування;

знаходити ефективні правомірні засоби регуляції негативних емоційних проявів сторін кримінального провадження та суб'єктів досудового розслідування;

визначати психологічні механізми різноманітних тактичних варіантів захисту підозрюваного;

здійснювати психологічний аналіз свідчень потерпілого;

складати психологічний портрет особи, яка являє професійний інтерес, та виходячи з цього, розробляти лінію своєї поведінки з урахуванням діючого законодавства тощо.

Важливою складовою соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції є **навички**. Навички - це сформовані автоматизовані інстинктоподібні дії, що реалізуються на рівні несвідомого контролю.

Навички є важливими компонентами вмінь. Вони утворюються шляхом заучування (через повторення) певних рухів, необхідних для виконання відповідних дій [1]. Розрізняють такі різновиди навичок:

1. Перцептивні - це автоматизовані чуттєві відображення властивостей і характеристик добре знайомого, неодноразово сприйнятого раніше предмета [2].

2. Інтелектуальні - автоматизовані способи розв'язання раніше відомої задачі [2].

3. Рухові - звичні автоматизовані впливи на зовнішній об'єкт із допомогою рухів з метою його перетворення [2].

4. Змішані [2] - базуються на поєднанні вищезазначених різновидів. Вони у свою чергу поділяються на:

4.1. Технологічні - вони забезпечують процес володіння комп'ютерною технікою, застосування технічних засобів та ін.

4.2. Життєдіяльнісні - це звичні автоматизовані способи здійснення певного різновиду діяльності (побутові, гігієнічні, спортивні, учбові, професійні та ін.).

4.3. Поведінкові - це автоматизовані звичні форми, стилі та стратегії поведінки.

4.4. Комунікативні - лексико-граматичні, фонетичні, мелодико-інтонаційні, темпо-ритмічні, виразного читання, письмові та ін..

Слід зазначити, що соціально-психологічну компетентність слідчого органів досудового розслідування Національної поліції обумовлюють та детермінують усі вищевказані різновиди навичок.

В процесі неодноразового виконання одних й тих самих дій, коли вже не виникає жодних труднощів вольового або пізнавального характеру, коли автоматизована дія стала потребою, - виникає **звичка**, яка також детермінує соціально-психологічну компетентність слідчого органів до судового розслідування Національної поліції. Слід підкреслити, що звичка може відігравати як позитивне значення (забезпечує найбільш раціональні звичні способи здійснення професійної діяльності), так й негативне (може заважати прояву креативності та гнучкості під час досудового розслідування кримінального провадження).

Велике значення для досудового розслідування мають також **здібності** слідчого. **Здібності** - це індивідуально-своєрідні властивості та особливості психіки, які дозволяють за мінімальних силових, енергетичних і часових затрат забезпечити швидкість, результативність та якість виконання слідчої діяльності. Серед них також слід виокремити загальні та спеціальні.

Загальні здібності слідчого забезпечують відносну легкість і продуктивність у засвоєнні загальних знань та умінь та при виконанні різних видів діяльності.

До спеціальних здібностей слідчого слід віднести:

- **прогностичні** - здатність слідчого передбачати можливі відхилення небажані явища та наслідки й ін.;

- **стратегічно-тактичні** - здатність слідчого планувати діяльність, обирати адекватні форми, засоби, методи та прийоми для ефективного здійснення досудового розслідування;

- **дослідно-конструкторські** - здатність слідчого здійснювати дослідницьку діяльність щодо розкриття злочину, знаходження злочинців, щодо попередження кримінальних наслідків тощо;

- **дидактичні** - здатність слідчого обирати ефективні адекватні форми, засоби, методи та прийоми в різноманітних складних умовах досудового розслідування;

- **технічні** - здатність слідчого вільно володіти комп'ютерною технікою, використовувати технічні засоби;

- **оцінні** - здатність слідчого виявляти, визначати ефективність того чи іншого способу, методу, що застосовується в професійній діяльності, визначати наслідки діяльності та власної поведінки;

- **діагностичні** - здатність слідчого визначати характерологічні особливості та поведінкові прояви осіб, здійснювати візуальну психодіагностику неправдивих показань;

- **акторські** - здатність слідчого до рольового перевтілення, імпровізувати; не показувати справжнє ставлення до суб'єкта злочину;

- **перцептивні** - здатність слідчого проникати у внутрішній світ осіб, відчувати та розуміти їх психічні стани; адекватно інтерпретувати їх поведінку;

- **комунікативні** - здатність слідчого встановлювати психологічний контакт; корегувати і управляти процесом взаємодії; "слухати, чути та почути"; коротко, чітко і ясно говорити по суті; викликати довіру;

- **організаторські** - здатність слідчого визначати головні та невідкладні завдання при організації досудового

розслідування кримінального провадження; планувати й організовувати слідчу діяльність;

- **лідерські** - здатність слідчого здійснювати правомірний психологічний вплив на осіб, регулювати взаємовідносини;

- **мобілізаційні** - здатність до самоорганізації, підтримки власного професійного інтересу до слідчої діяльності, емоційно-вольової регуляції власного психоемоційного стану.

Наступна складова соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції - це **професійно важливі якості**. На нашу думку, у слідчого повинні бути розвинуті:

- **інтелектуальні якості** - гнучкість, проникливість, прогностичність, допитливість, рефлексивність, розсудливість, та ін.;

- **емоційно-вольові** - самоконтроль, самовладання, врівноваженість, терпимість, асертивність, організованість та ін.;

- **лідерські якості** - авторитетність, самостійність та ін.;

- **моральні** - дисциплінованість, відповідальність, добросовісність, пунктуальність, чесність, надійність, правосвідомість;

- **комунікативні** - контактність, тактовність, доброзичливість та ін.;

- **соціально спрямовані** - дипломатичність, толерантність, емпатійність, гуманізм, справедливість та ін.

Однією із провідних місць у системі взаємозалежних та взаємообумовлених складових соціально-психологічної компетентності слідчого відіграє **мотивація**. Саме вона визначає чи буде слідчий ефективно здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення чи ні. Тобто мотивація визначає: а) **бажання** слідчого боротися зі злом; б) **прагнення** слідчого до: до верховенства права, захисту прав та свобод громадян, соціальної справедливості, до правомірного вирішення складних оперативно-розшукових завдань, покращення престижу професії слідчого, просування по службі, професійної самореалізації; в) **потребу** слідчого у: досягненні успіху, в особистісно-професійних досягненнях; г) професійну **установку** слідчого на правомірну діяльність та досягнення результату в досудовому розслідуванні кримінального провадження кримінального провадження тощо.

Ціннісно-сенсову складову соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції визначає **світогляд** слідчого, тобто його світосприйняття, світопереживання та світо розуміння про навколишній світ, професію тощо.

Висновки. Таким чином, запропонований нами конкретний зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України надасть суттєву допомогу вищим навчальним закладам, в яких відбувається підготовка фахівців для підрозділів слідства, у тому що саме він сприятиме; по-перше, визначенню переліку навчальних дисциплін соціально-психологічного напрямку; по-друге, вибору найбільш ефективних форм навчання задля забезпечення процесу розвитку та формування професійно важливих знань, умінь, навичок, звичок, якостей, здібностей, мотивів та світогляду.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку - визначення змісту складових таких компетентностей, як: тактико-спеціальної, стратегічно-тактичної, методичної, політичної, рольової, конфлік-

тологічної, релігійної, педагогічної, аутопсихологічної, загальнокультурної та ін., - які взаємозалежні з соціально-психологічною компетентністю.

*Цільмак О.М.,
доктор юридичних наук, професор
Надійшла до редакції: 19.03.2017*

Література

1. Гоноболин. Ф. Н. Психология. - Из-во "Просвещение", М., 1973 г.
 2. Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посіб. / С.С. Пальчевський. - К.: Каравела, 2007. - 576 с.
-
-